

LŐCSEI HAJNALKA – FARKAS GYÖRGY –
KOVÁLY KATALIN – TÁTRAI PATRIK – TÖRÖK IBOLYA

TERÜLETI NÖVEKEDÉSI PÁLYÁK
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN A 2010-ES ÉVEKBEN (I):
ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

Az Európai Unióhoz való csatlakozás (2004, 2007 és 2013), a 2008-as gazdasági világválság és az abból való kilábalás, a 2010-es évek jobbára zavartalan konjunktúrája, valamint a 2020-as koronavírus-járvány okozta válság mind-mind nyomot hagyott a Kárpát-medence társadalmi-gazdasági szerkezetén, és hatást gyakorolt az egyes külhoni régiók, várostérségek fejlődési pályáira, a területi különbségekre, egyenlőtlenségekre. A változásoknak keretet adó globális és nemzetgazdasági folyamatok egyes térségek relatív leszakadását, míg mások felemelkedését eredményezték. Egyes városok vonzáskörzetének növekedése, a határok átjárhatóságának változása, a külföldi működőtöke beáramlása, illetve a Magyarországról érkező források, támogatások is nagyban befolyásolták a határ menti területek gazdasági helyzetét. Mindezen folyamatok alapvetően hatnak a határon túlra került magyar közösségek helyzetére és lehetőségeire.

Elemzésünkben¹ a Kárpát-medencében élő magyar közösségeknek otthont adó földrajzi térben zajló gazdasági növekedési folyamatokat igyekszünk felvázolni, az elmúlt évtizedre vonatkozóan. Fontos tudni, hogy területi szemléletű közelítésünkkel nem vállalkozhatunk a határon túli magyarság gazdasági helyzetének konkrét elemzésére, azt célzott kérdőíves felmérések alapján lehetne megtenni. De a határon túli magyarság életében meghatározó térségek, illetve nagyvárosok helyzetének vizsgálata ezzel együtt is indokolt. Célul azt tűztük ki tehát, hogy bemutatjuk a gazdasági teljesítmény nemzetgazdasági szintű, illetve nagyrégiók (Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság, Pannon-Horvátország,² Muravidék,

1 A 2020. év folyamán a HÉTFA Kutatóintézet és Elemző Központ számos kutató bevonásával készített elemzést *A magyarság által lakott Kárpát-medencei térségek gazdasági helyzetének alakulása a nemzetpolitika megújulásának évtizedében 2010–2020.* címmel, a Miniszterelnökség megbízásából. Jelen tanulmány ennek rövidített változata.

2 Horvátország kontinentális része, lehatárolását ld.: Végh Andor – Varga Gábor – Pozsár Vilmos: Pannon-Horvátország. In: Dövényi Zoltán (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza.* Akadémiai Kiadó: Budapest, 2012. 1180–1216.

Örvidék) és kisebb térségek közötti különbségeit, a területi egyenlőtlenségek változásának irányát. Konkrétan az alábbi kérdésekre keresünk választ:

- Hogyan változott a Kárpát-medence egészének, egyes országainak, illetve egyes régióinak gazdasági helyzete az elmúlt évtizedben? Melyek voltak a meghatározó folyamatok, történések?
- Egységesült-e a Kárpát-medence az elmúlt évtizedben a gazdasági fejlettség tekintetében? Vajon közeledtek, vagy távolodtak egymáshoz képest az egyes határon túli térségek?
- Mely térségek fejlődése a legdinamikusabb, melyek leszakadása ad okot kiemelt figyelemre? Melyek azok a várostérségek, illetve térségtípusok, amelyek a Kárpát-medencén, valamint az adott országon belül a legnagyobbat tudtak előrelépni? Ennek milyen általánosítható tanulságai vannak?

Eredményeinket két részre bontva közöljük. Jelen tanulmányban a határon túli nagyrégiók közötti különbségekre fókuszálunk, és az első, valamint részben a második kérdéscsoportot járjuk körbe. Ezen túl itt mutatjuk be a felhasznált adatokat és a módszertani megfontolásainkat is. A következő lapszámban megjelenő második tanulmányban előhívjuk majd a részleteket és finomabb területi bontást alkalmazunk, hogy az egyes határon túli nagyrégiók belső megosztottságát, a sikeres és az elmaradott térségeket, várostérségeket azonosítsuk.

Elsődlegesen a területi folyamatok leírására, feltárására és értékelésére törekszünk, de emellett igyekszünk a folyamatok mozgatórugóira is lehetőség szerint kitérni. A szakirodalom alapján folyamatokat meghatározó tényezők közül a nyugat-európai gazdasági centrum-térséghez való közelség, az egy-egy nemzetgazdasághoz való tartozás és a nagyvárosi centrumok léte kerül elő hangsúlyosabban; utóbbi a kétrészes elemzés második részében.

Felhasznált adatok és módszerek

A kutatás módszertani bázisát egyrészt a szakirodalom feltárása másrészt az elérhető statisztikai adatok elemzése adja. Vizsgálatunkban a fejlettségnek, fejlődésnek elsősorban a gazdasági teljesítményre, a reálszférára vonatkozó és az ún. „kemény” mutatókkal megragadható dimenzióira fókuszálunk. A mai napig a legfontosabb makrogazdasági mutatónak számító GDP-nek kutatásunkban kiemelt szerepet szánunk, emellett a folyamatok magyarázatához egyéb (pl. foglalkoztatottságra, gazdaságszerkezetre, külföldi működőtőkére vonatkozó) területi adatokat is használunk.

Az elemzésnek komoly korlátokat szab az összehasonlításra alkalmas gazdasági adatok elérhetősége is, hiszen nyolc érintett ország területi bontású adatait kell egységes rendszerbe foglalni. Az elérhető adatforrások feltárása, összegyűjtése, egységes térinformatikai keretbe foglalása munkaigényes, de fontos részét tették ki a munkának.³ A vizsgálat információs bázisát az Eurostat, illetve az egyes országok statisztikai hivatalai által közölt, közel egységes módszertannal gyűjtött adatok alkotják. Az érintett országok közigazgatási, illetve statisztikai adatközlési célú térfelosztása eltérő, ezek egymással való megfeleltetése különös figyelmet igényelt. Nehezítette a munkát, hogy az idősoros adatközlés hossza országonként eltérő.

A GDP alakulására vonatkozóan a folyamatok áttekintése a Kárpát-medence egészében 2012 és 2017 között lehetséges a kutatás időpontjában, ugyanis 2012 előtt Szerbia körzeire, 2018-tól pedig Szerbia, Horvátország, Ausztria és Románia NUTS 3-as egységeire vonatkozóan még nem állt rendelkezésre összehasonlítható adat. További adatharmonizációs problémát jelent, hogy Kárpátaljáról, és Ukrajnáról az Eurostat nem közöl adatokat. Az ukrán statisztikai hivatal oldalán elérhetőek ugyan régiókra vonatkozó adatok, ám a GDP esetében ezek a nemzeti valutában (hrivnyában) vannak megadva. Utóbbiakat az elérhető hivatalos árfolyamstatisztikák alapján átváltottuk. Elemzésünk különlegességét adja, hogy olyan, a közzétett regionális statisztikákban nem szereplő gazdasági indikátort sikerült előállítanunk, amely alkalmas a statisztikai adatszolgáltatás szempontjából „*patchwork*” Kárpát-medence térségeinek összevetésére. A GDP növekedési ütemét ugyan üzemszerűen használják a nemzetgazdaságok közötti dinamikakülönbségek érzékeltetésére, részletesebb területi bontásban ez nem érhető el. A területi GDP-adatok csak folyóáron jelennek meg a statisztikákban, az árváltozással korrigált volumenindexek, a növekedési ütemek nem érhetőek el. Területi növekedési indexek azonban némi erőfeszítéssel viszonylag egyszerűen számíthatók a Kiss János Péter által 2007-ben leírtaknak megfelelően.⁴ Az eljárás lényege, hogy a GDP évről évre közreadott országos volumenindexei alapján könnyen kiszámíthatók az országos GDP-adatok rögzített áron. Az így kapott országos összegeket az eredeti, folyóáras adatok megyénkénti (illetve kerületenkénti, tartományenkénti, körzetenkénti) arányai alapján a NUTS 3-as szintű területegységek között szétosztva megkapjuk azok rögzített áras adatait. E rögzített áras adatok alapján pedig kiszámítható az egy főre jutó érték, illetve annak növekedési üteme. Az adatok minősége persze nem tökéletes. A pontatlanság technikai oka, hogy a nemzeti szintre vonatkozó deflátorokat (árindexeket) használunk, melyek csak néhány tizedes pontossággal érhetőek el.

3 A Kárpát-medencei magyarság kutatásának területi adatforrásairól, az adatgyűjtés nehézségeiről és korlátairól részletesebben lásd: Nemzetstratégiai Kutatóintézet: *A Kárpát-medencei magyarság társadalmi gazdasági helyzete és lehetséges fejlesztési irányjai. Kutatási jelentés.* Nemzetstratégiai Kutatóintézet: Budapest, 2016.; Nemzetstratégiai Kutatóintézet: *A Kárpát-medencei magyarság jelenkori kutatásának társadalmi, gazdasági és területi adatforrásai.* Nemzetstratégiai Kutatóintézet: Budapest, 2019.

4 Kiss János Péter: *A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon.* Doktori értekezés. Földtudományok Doktori Iskola: Szeged, 2007. 33.

A többi szóba jöhető indikátor esetében még nagyobbak az összehasonlítást nehezítő problémák. Az aktivitásra, foglalkoztatásra, munkanélküliségre vonatkozó adatköröket az ILO ajánlásainak megfelelően minden ország egységes módszertannal állítja ugyan elő, ám az Eurostat honlapjáról csak NUTS 2-es szinten érhetők el az adatok. Ukrajna, Magyarország, Szlovákia és Szerbia nemzeti statisztikai hivatalai közlésekben ugyan részletesebb területi bontású adatokat, viszont országonként rendre eltérő korcsoportra vonatkozóan, így ezek közvetlenül nem hasonlíthatók össze. Mindez azt jelenti, hogy ezek az adatkörök elsősorban az egyes országokon belüli területi különbségek, illetve a nemzetközi összehasonlításban a tendenciák közötti különbségek megragadására alkalmasak.

Alacsonyabb hierarchiaszintekre (pl. járásokra, városokra) vonatkozó, gazdasági tartalmú és összehasonlítható indikátort a Kárpát-medence egészére nem találtunk. A fentiekből fakadóan nagyon fontos, hogy a szakértői tapasztalat alapján az országonként különféle egyéb statisztikák, illetve a szakirodalom eredményei is bekerüljenek az elemzésbe, alternatív megoldásként az egyes nagyrégiókon belüli különbségek megragadására, illetve ha az egész Kárpát-medencére nem is, de legalább a magyarországi térségekkel való összehasonlításra. Igyekeztünk párba állítani a szomszédos, hasonló súlyú magyarországi és határon túli fontosabb gazdasági centrumokat, városokat, magyarlakta térségeket, és ebben a viszonylatban is keresni az összehasonlításra alkalmas adatokat.

Elemzésünkben a fejlettségi egyenlőtlenségek mérésének két módszerét használjuk:

- A leggyakoribb megközelítés szerint akkor beszélünk konvergenciáról (közeledésről), ha a kezdeti időpontban elmaradottabb térségekben magasabb a növekedés átlagos üteme, mint a fejlettebb térségekben. Ezt a legegyszerűbben regressziós vizsgálattal tesztelhetjük, ahol a regressziós együttható (standardizált β) előjele jelzi, hogy konvergencia vagy divergencia zajlik-e. Ha a β negatív előjelű, az elmaradottabb térségek dinamikusabban növekednek, vagyis béta-konvergenciáról beszélünk. Béta-divergencia esetében az előjel pozitív, vagyis a gazdagabb térségek dinamikusabban fejlődnek, mélyül a szakadék a fejlettek és az elmaradottak között.
- A másik koncepció a klasszikus egyenlőtlenségi mérőszám, a szórás alapján számítható. Mivel a szórást a görög σ betűvel szokás jelölni, szigma-konvergenciáról vagy -divergenciáról beszélünk, ha a szórás értéke csökken, illetve nő. Ezt tekintjük az egyenlőtlenségek abszolút mutatójának, mivel a σ -konvergencia mindig együtt jár a β -konvergenciával, míg ez utóbbinak nem előfeltétele az előbbi.

A határon túli magyarság és a gazdaságstatisztikai adatok térbeli keretei

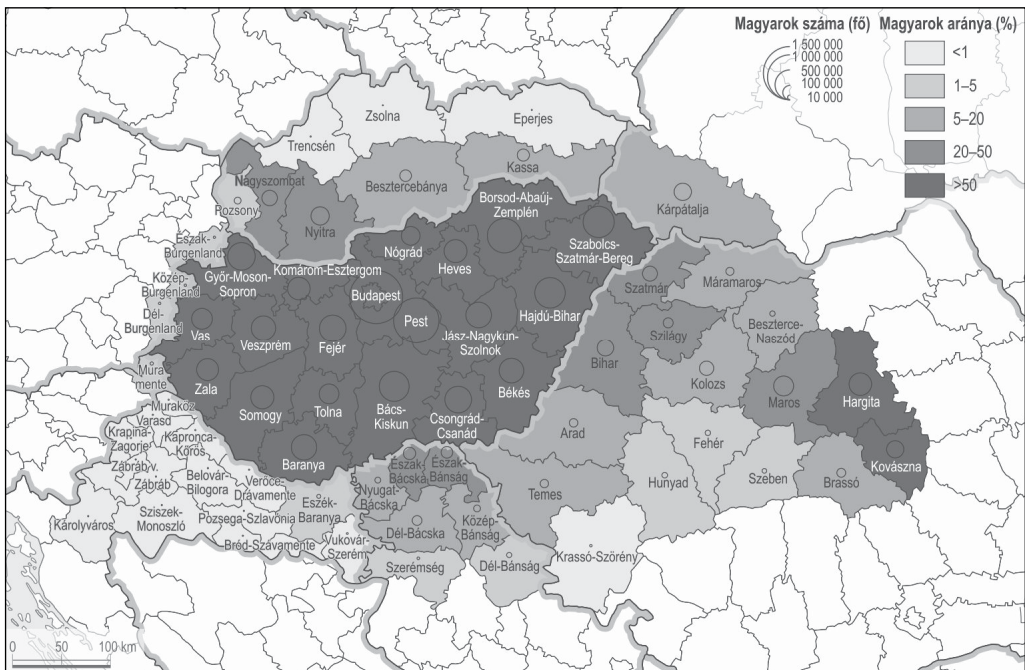
Közismert, hogy a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarság elsősorban a közigazgatás legalsó szintjein (település, illetve több településből álló községek) alkot többséget, és hogy a kiterjedtebb magyar tömbterületek határai nem illeszkednek a szomszédos országok középszintű statisztikai-közigazgatási térfelosztási rendszerébe.⁵ Ezzel szemben a gazdasági teljesítmény, fejlettség és fejlődés megragadására alkalmas kulcsindikátorok (bruttó hozzáadott érték, foglalkoztatottság, ágazati szerkezet) nem értelmezhetők, illetve nem érhető el települési szinten, vagy nem hasonlíthatók össze az országonként eltérő módszertanok okán. A számos jogos kritika ellenére a mai napig a legfontosabb makrogazdasági mutatónak számító GDP-nek kutatásunkban is kiemelt szerepet szánunk; ez azonban tartalmából és a számbavétel módszertanából fakadóan csak nemzetgazdasági, illetve megyei-regionális szinten áll rendelkezésre. Finomabb területi bontásban, illetve a közigazgatási, statisztikai adatgyűjtési rendszerhez nem illeszkedő térségi aggregációban az elérhető adatok köre szűkös, illetve a Kárpát-medence nem minden régiójában áll rendelkezésre vagy nem egységes a felvétel módszertana.

A fentiekkel összhangban többféle térbeli keretben és területi szinten készítjük elemzéseinket. Kiinduló térbeli keretünk a Kárpát-medence nagytája, illetve a határon túli történelmi régiók, melyeket az elérhető statisztikai adatokhoz igazodva a NUTS-rendszernek megfeleltethető középszintű terület egységekkel fedtük le. Elsősorban a Kárpát-medence magyar lakta, a magyar megyéknek megfeleltethető terület egységeire koncentráltunk, ahol a gazdasági folyamatok megragadhatók. Magyar lakta térségként definiáltuk azokat a NUTS 3-as térségeket, melyek magyar nemzetiségű lakossága legalább 1% vagy legalább 2000 fő volt a legutóbbi népszámlálás időpontjában.

Mint ahogyan az a fentiekben már kifejtésre került, a Kárpát-medence magyar lakta térségeiként definiáltuk azokat a NUTS 3-as térségeket, melyek magyar nemzetiségű lakossága legalább 1% vagy legalább 2000 fő. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy Felvidék 3 északi kerülete és Pannon-Horvátország Eszék-Baranya megyén kívüli része nem szerepel az összehasonlításokban, viszont Magyarország adatait figyelembe vettük a Kárpát-medencei átlag számításakor.

5 Elekes Tibor: Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 2011. 135 (4). 415–429.; Kocsis Károly: Közigazgatási változások Szlovákiában. *Regio*, 1995. 6 (4). 29–59.; Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2019. A Kárpát-medencei magyarság jelenkori kutatásának, i.m.; Péti Márton – Nagy Szabolcs – Szabó Balázs: A Kárpát-medencei külföldi magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 2020. 60 (3). 277–308.; Sebők László: Háttér: Szlovákia új közigazgatása – számokban. *Regio*, 1999. 10 (3–4). 195–205.

Az eredmények értelmezésénél óvatosságra int, és szakmai-módszertani szempontból kockázatos, hogy nagyságrendben eltérő súlyú, különböző léptékű térségeket „egyenrangú” területegységként vetünk össze. Örvidék, a Mura menti régió, Észak-Baranya megye vagy akár Kárpátalja is csupán egy kisebb magyarországi megyének feleltethető meg, Erdély nagyrégiós léptékű, „országnyi” méretű, Vajdaság tipikusan nagyrégió (NUTS 2-es szint), Felvidék magyarlakta térsége nehezen definiálható, sőt egész térfelosztási rendszere nehezíti a különbségek és folyamatok értelmezését.

1. ábra: Magyarok száma és aránya a Kárpát-medence NUTS 3-as szintű térségeiben

Adatok forrása: népszámlálások nemzetiségi adatai

A Kárpát-medence 50 határon túli NUTS 3-as szintű területegysége közül az elérhető legfrissebb adatok alapján 36 sorolható a magyarlakta térségek közé a fenti kritériumok alapján, és 14 esetben a magyarok legfeljebb szórványként vannak jelen.

A határon túli magyarok száma és aránya alapján legjelentősebb Kárpát-medencei közép-szintű területegységeket az 1. táblázat tekinti át. A 10 legnagyobb magyar népességű térség közel 1,5 millió magyar számára jelent otthont. A legnagyobb Harghita és Maros megyék súlya, melyek egy kisebb magyarországi megyényi magyar népességet koncentrálnak. A Vajdaságban kialakított körzetek a többi ország NUTS 3-as szintű területegységeihez képest kisebb méretűek, így ebből a régióból csak a Szabadka központú Észak-bácskai körzet szerepel a listán.

<i>TOP 10 a magyarok száma alapján</i>			<i>TOP 10 a magyarok aránya alapján</i>		
<i>Terület neve</i>	<i>Régió</i>	<i>Magyarok száma (ezer fő)</i>	<i>Terület neve</i>	<i>Régió</i>	<i>Magyarok aránya (%)</i>
Hargita megye	Erdély	257,7	Hargita megye	Erdély	82,9
Maros megye	Erdély	200,9	Kovászna megye	Erdély	71,6
Nyitrai kerület	Felvidék	169,5	Észak-bánsági körzet	Vajdaság	46,6
Kovászna megye	Erdély	150,5	Észak-bácskai körzet	Vajdaság	40,8
Bihar megye	Erdély	138,2	Maros megye	Erdély	36,5
Kárpátalja megye	Kárpátalja	130,7	Szatmár megye	Erdély	32,7
Nagyszombati kerület	Felvidék	120,8	Nyitrai kerület	Felvidék	24,6
Szatmár megye	Erdély	112,6	Bihar megye	Erdély	24,0
Kolozs megye	Erdély	103,6	Szilágymegye	Erdély	22,4
Észak-bácskai körzet	Vajdaság	76,3	Nagyszombati kerület	Felvidék	21,8

1. táblázat: A TOP 10 magyarlakta NUTS 3-as térség az ott élő magyarok száma és aránya alapján a 21. század elején

Adatok forrása: 2011-es román, szlovák és szerb népszámlálások nemzetiségi adatai; kárpátaljai adatok Tátrai et al. (2018)⁶ alapján.

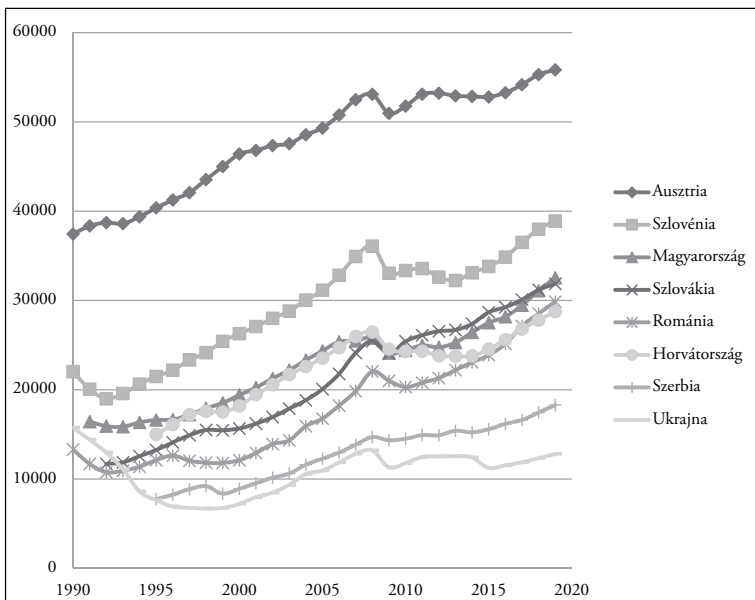
Domináns többséget ezen a térségi szinten mindössze két megyében, Hargitában és Kovásznában alkotnak a magyarok, ám további 8 térségben 20 és 50% között van a súlyuk: Erdélyben a Székelyföld 3 megyéje (Maros), illetve a magyar határ mentén Szatmár, Szilágymegye és Bihar megyék, Felvidéken a Nyitrai és Nagyszombati kerületek, a Vajdaságban pedig a Tisza menti magyar etnikai tömbön osztozó Észak-bánsági és Észak-bácskai körzetek érdemelnek kiemelt figyelmet.

6 Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Eröss Ágnes: A Kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 7–31.

Kiemelendő, hogy a magyar közösségek valós térszerkezeti helyzetének és ennek következtében lokális súlyának és szerepének megítélése Felvidéken már NUTS 3-as szinten is félrevezető lehet. A jelenlegi kerületek határai – különösen Délnyugat-Szlovákiában – az összefüggő, határmenti magyar tömbterületet (a Somorjától Párkányig húzódó sávban) három részre darabolják fel. Ennek következtében például a Csallóköz középső részét kitevő Dunaszerdahelyi járás, ahol a magyar népesség részaránya a legmagasabb (75%), a Nagyszombati kerület része, ugyanakkor a magyarok száma és össznépességen belüli részaránya mégis a Nyitrai kerületben a legnagyobb, ahol azonban csupán a Komáromi járásban alkotnak helyi többséget, a többi járásban kisebbségben vannak.

A határon túli magyarság makrogazdasági környezete

A Kárpát-medence, benne a magyarok lakta térségek fejlődési pályáját, társadalmi-gazdasági szerkezetének változását, területi folyamatait erősen meghatározza a külső környezet. A transzformációs válság oldódása után már minden ország növekedési pályáján nyomot hagynak a globális folyamatok, a világgazdaság egészében jelentkező konjunktúrahullámok. Így az ezredfordulót követő időszakban az egész térségben érzékelhető volt a 2008-as gazdasági világválság és az abból való hosszabb-rövidebb idő alatt végbemenő kilábalás, és ugyan nem látszik még az alábbi, 2. ábrán, de a 2020-as koronavírus-járvány okozta válságot is megérinti az egész térség.

2. ábra: A vásárlóerő-paritás alapján mért egy főre jutó GDP alakulása a Kárpát-medence országaiban, 1990-2019.

Az adatok forrása: World Bank, World Development Indicators [NY.GDP.PCAP.PP.KD] 2021. 05. 25-ei adatfrissítés

A nemzetgazdasági keretekben jelentkező, egyes országokat érintő geopolitikai változások, események is meghatározóak. Az Európai Unióhoz való csatlakozás ténye is hatással van a növekedési pályák alakulására. A 2004-ben, 2007-ben és 2013-ban csatlakozó országok visszazárkózása gyorsabb és eredményesebb, ami részben köszönhető a közös piachoz való hozzáférésnek, a csatlakozásra való felkészülés idején bevezetett gazdasági reformok hosszabb távon is érezhető pozitív hatásainak, illetve az elérhető támogatási forrásoknak. Tény, hogy az unióhoz nem csatlakozó országok, Szerbia és Ukrajna gazdasági értéktermelő-képessége jóval alatta marad az uniós átlagnak, pedig a rendszerváltozás küszöbén még nem volt ekkora a lemaradásuk. Persze egyéb geopolitikai konfliktusok feloldásának, illetve hiányának hatása is visszaköszön a növekedési pályákon:

- A jugoszláv konfliktusban érintett országokban a transzformációs válság idején jóval erősebb visszaesést tapasztalunk, amit az államszervezet felbomlása okán megszakadó belső gazdasági kapcsolatok csak fölerősítettek. A recesszió és a helyreállítás elhúzódása országonként eltérő volt, összefüggött a konfliktusos helyzet fennállásának hosszával.
- Ukrajna gazdaságát egykori tagállamként a Szovjetunió felbomlása, az államszervezettől való szétválás, a transzformációs válság elhúzódása, illetve magának a transzformációnak az eredménytelensége, valamint az ország ütközőállam jellege az átlagosnál erősebben vetette vissza, következményei a mai napig éreztetik hatásukat.⁷ Szlovákia Csehszlovákia békés felbomlásával vált függetlenné 1993-ban, a gazdasági teljesítmény ezt kevésbé sínylette meg.
- Az unióon kívül maradt Szerbiában és Ukrajnában a transzformációs válság idején elszenvedett visszaesést csak rövidebb növekedési periódusok követték: a koszovói háború (1998–1999), illetve a narancsos forradalom (2004), majd pedig az Euromajdan eseményei és a kelet-ukrajnai háború következményei (2014-től) a gazdasági életben is „extra” recessziót jelentettek.
- A rendszerváltás és az azelőtti nyílt rendszerválságok, illetve háborús konfliktusok Ausztriát nem érintették, míg a többi keleti blokkba tartozó ország a 20. század jelentős részét szocialista rendszerben és erős szovjet befolyás alatt töltötték. Emiatt a kezdeti különbségek nagyobb szakadékká nőttek 2018-ra: Ausztria stabilan 2% körüli növekedése elég volt, hogy megőrizze, sőt növelje előnyét; az ország egy főre jutó GDP-je 2018-ban több mint másfélszerese a rangsorban második helyen szereplő Szlovénia értékének.

7 Karácsonyi Dávid: Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája”. *Tér és Társadalom*, 2018. 32 (4). 54–83.

Emellett természetesen az egyes kormányzatok sikeres vagy épp kudarcos gazdaságpolitikái is meghatározóak a Kárpát-medence térségeinek teljesítőképességében.

A rendszerváltás utáni gazdasági válságot követően *Romániában* – akárcsak történelmi régiójában, Erdélyben – a kilencvenes évek végén stabilizálódtak a makrogazdasági folyamatok. Míg korábban a gazdasági-pénzügyi bizonytalanság, a megfelelő infrastruktúra hiánya, a késleltetett privatizáció, a vegyes vállalatok alapításával és működtetésével kapcsolatos szabályozások hiánya, a szigorú törvényi feltételek jelentősen késleltették a külföldi tőke megtelepedését, az infláció visszaszorítása, de főként az Európai Unióhoz való csatlakozás pozitív megítélése viszont kedvezően hatott.⁸ Így az új évezredtől kezdődően a gazdasági szerkezetváltás következményeként makrogazdasági stabilizáció, a munkanélküliségi ráta csökkenése jellemezte úgy a romániai, mint pedig az erdélyi térséget. A bérek emelkedésével jelentősen növekedett az életszínvonal, stabilizálódott az ingatlanok ára, ami hozzájárult a háztartások eladósodottsági szintjének a zsugorodásához.⁹ A gazdasági világválság beköszöntével megtorpant a gazdaság teljesítménye, hiszen csökkent a kereslet az export iránt, valamint kevesebb külföldi beruházás érkezett az országba. A válság nyomán romlottak az üzleti feltételek (ÁFA növekedése, lépcsős adórendszer bevezetése), a munkanélküliség növekedésnek indult, azonban a helyreállítás viszonylag gyors volt és a következő években újra felgyorsult a gazdaság.

Szlovákia és Magyarország elmúlt húsz évében a két ország növekedési pályáinak legfontosabb fordulópontjai lényegében egybeestek, ugyanakkor az eltérések is jelentősek. Csehszlovákia békés felbomlásával az 1993-ban függetlenné vált Szlovákia 2004-ben csatlakozott a NATO-hoz, és – Magyarországgal együtt – az Európai Unióhoz. Az uniós csatlakozásra való felkészülés idején bevezetett gazdasági reformok hosszabb távon is éreztették pozitív hatásukat, így a 21. század első komolyabb gazdasági válságát viszonylag könnyen átvészelve az ország 2009-ben csatlakozhatott az eurózónához. Az európai integráció tehát Szlovákia gazdasága esetében vitathatatlanul sikertörténet, amelynek lendülete csak 2016 körül tűnik látványosabban megtorpanni, jelentős részben az általános életszínvonal-emelkedés ellenére rögzült és meg nem oldott társadalomszerkezeti problémák miatt (pl. alacsony iskolázottság és magas munkanélküliség, elöregedés, romák szegregációja).¹⁰ A gazdaság összességében egyértelműen sikeres adaptációja mellett a társadalom átalakulása

8 Török Ibolya: Régiók, regionális diszparitások. In: Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó: Kolozsvár, 2011. 429–455.

9 Barabás T. János: Régi beidegződések és új kihívások a romániai politikában. *Külföldi és Külgazdasági Intézet Elemzések*, 2020. 63. 1–12.

10 Karol Morvay et al.: *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2017 a výhľad do roku 2019*. Ekonomický Ústav Slovenskej Akadémie Vied: Bratislava, 2018.

már kevésbé volt zavartalan, amiben komoly szerepet játszott az, hogy maga a gazdasági fellendülés is jelentős területi különbségekkel futott le.

Szerbia radikális gazdasági visszaesést tapasztalhatott meg a délszláv háború (1991–95), majd a koszovói válság (1998–99) folytán. A háború és az embargó következtében a termelés lecsökkent, a külföldi működtetőke beáramlása megszűnt, a bankok fizetéseképtelenné váltak, a munkanélküliség és az infláció viszont megnőtt, továbbá jelentőssé vált a szakképzett munkaerő elvándorlása.¹¹ Mindennek következtében az ezredfordulóra Szerbia Európa egyik legszegényebb országává vált. A Milošević-rendszer 2000-ben bekövetkezett bukása után megkezdődött a gazdasági rendszer átalakítása, a piacgazdaságra való átállás. A 2000-es években Szerbia GDP-je 4–10%-kal nőtt évente. Ebben szerepet játszott az alacsony bázis, a külföldi pénzügyi szervezetek pénzügyi támogatásai, továbbá a privatizáció is, amelynek eredményeként a 2000-es évek közepén a külföldi működtetőke beáramlása felgyorsult. Ugyanakkor a nagyvállalati struktúra összeomlását követően a privatizált vállalatokban megtörtént racionalizáció eredményeként a munkanélküliség aránya rendkívül megnövekedett.¹² A kedvező trendnek a gazdasági világválság vetett véget 2009-ben. Bár a szerb gazdaság visszaesése nem volt olyan látványos, mint a régió egyes fejlettebb országaié, a gazdaság stagnálása egészen 2014-ig eltartott. Az elmúlt 5–6 év gazdasági növekedése ellenére Szerbia, és benne a Vajdaság, alig került közelebb az EU-28 átlagához.

Ukrajnában a rendszerváltozás elhúzódó válsága után a 2000-es évek egy viszonylagos társadalmi-politikai stabilitást hoztak, amikor fellendült a gazdaság is. A külföldi működtetőke-befektetések növekedési dinamikája még 2008–2009-ben sem tört meg, ám a gazdasági világválság visszavetette a gazdaság egészét, legnagyobb mértékben azokat az exportorientált iparágakat érintve, melyek a korábbi fejlődés alapját képezték.¹³ A 2014 februárjában kibontakozó Euromajdan eseményei és az azt követően kitört kelet-ukrajnai háború hatására azonban egy újabb kedvezőtlen időszak vette kezdetét. Az ukrajnai gazdaság teljesen összeomlott, azt csupán a nyugati és az IMF-kölcsönök tartják lélegeztetőgépen.¹⁴ A háború hatására 2014-ben a GDP 7%-ot, 2015-ben pedig csaknem 10%-ot zuhant. Noha

11 Nagy Imre – Takács Zoltán – Újhelyi Ákos: *A vajdasági magyar közösségek terület- és gazdaságfejlesztési stratégiája*, 2015. Letöltés helye: www.prosperitati.rs; letöltés ideje: 2020. 12. 17.; Szügyi Éva: *Vajdaság regionális gazdasága*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete: Szabadka, 2017. 97–130.

12 Nagy – Takács – Újhelyi, 2015. A vajdasági magyar közösségek, i.m.

13 Kovály Katalin: *Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a vállalkozások térszerveződésében kelet-közép-európai befektetések példáján*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola: Budapest, 2019.

14 Bacsó Róbert – Pataki Gábor: *A hitelszövetkezetek gazdaságélénkítési szerepe Kárpátalján összefüggésben az Egán Ede-terv megvalósításával*. *Metszetek*, 2018. 7 (1). 30–62.

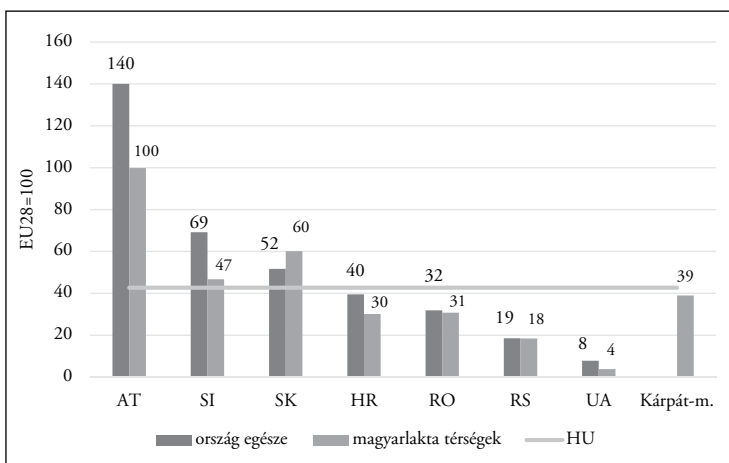
2016 óta némi emelkedés tapasztalható a GDP értékében, a politikai és jogi bizonytalanságok nem oldódnak, a gazdaság növekedési üteme messze elmarad a 2000-es évek szintjétől. A GDP 2019-ben még mindig nem érte el az 1991-es szintet. A háború kitörését követő recesszió és infláció a társadalmat is komoly nehézségek elé állítja.¹⁵ Az ukrán hrivnya devalválódott, az infláció soha nem látott méreteket öltött, a bérek és nyugdíjak viszont alig emelkedtek. A lakosság átlagbevételei messze elmaradnak attól a szinttől, ami ellensúlyozni tudná az egyre növekvő gáz- és villanyárak, valamint a hétköznapi megélhetés terheit. Az elkövetkezendő években adósságainak visszafizetése, a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus rendezése, a belpolitikai válság és a számos társadalmi-gazdasági probléma megoldása vár az országra, amelyet egy világvilágjárvánnyal való megküzdés is tetéz.

A Kárpát-medence magyarulakta nagyrégióinak növekedési pályái

Az alábbiakban áttekintjük, hogy mekkora a magyarok által lakott régiók gazdasági súlya, és hogyan alakul a fejlettségük egymáshoz, illetve az adott ország többi területéhez képest. Vajon gazdasági teljesítményük alapján közeledtek vagy távolodtak egymáshoz képest az egyes határon túli régiók; egységesült-e a Kárpát-medence ebből a szempontból az elmúlt két évtizedben? Igyekezünk arra is rávilágítani, hogy mi állhat a változások hátterében.

A Kárpát-medencében a gazdasági növekedés az uniós átlagnál (1,5%) magasabb volt az elmúlt évtizedben (3,4%), azonban a népességre vetített GDP 2017-ben még mindig nem érte el az uniós átlag 40%-át sem. Persze a régiók között jelentős a különbség, amiben a korábban bemutatott országsorrend tükröződik vissza, de az összehasonlításnak vannak érdekes elemei: a felvidéki kerületek jóval megelőzik a Szlovéniában legelmaradottabbnak számító Mura mentét, illetve Pannon-Horvátország egyetlen magyarulakta megyéjeként definiált része, Eszék-Baranya az erdélyi megyék átlaga alá csúszik.

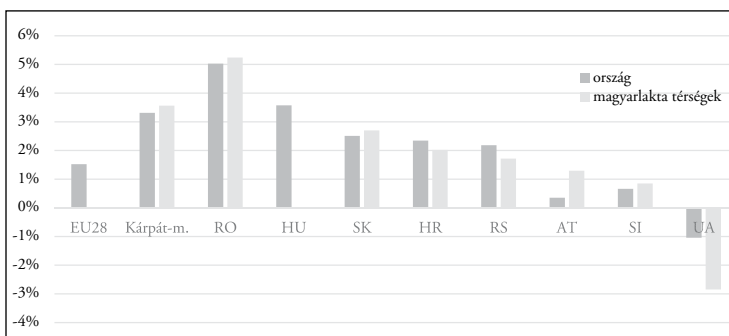
15 Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 1–20.

3. ábra: Az egy főre jutó GDP a Kárpát-medence országaiban és magyarlakta térségeiben, 2017.
 Az alapadatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; Ukrajn Statisztikai Hivatal.

A 3. ábra alapján a magyarlakta térségek Ausztrián, Szlovénián, Horvátországon és Ukrajnán belül elmaradottabb területeknek számítanak, míg Románián belül Erdély és Szerbián belül Vajdaság gazdasági teljesítménye átlagosnak mondható. Felvidék 5 kerülete jóval az átlag fölött teljesít, köszönhetően annak, hogy a kimagasló teljesítményt nyújtó pozsonyi kerület is a magyarlakta kerületek közé sorolódott; azt kiemelve a többi négy átlagosnak számít (az egy főre jutó GDP az uniós átlag 60%-a helyett csak 45%).

Az utóbbi évtized növekedési dinamikája, illetve az évi átlagos növekedésiütem-különbségek alapján (4. ábra) megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medence gazdasági szempontú egységesülésének irányába leginkább Erdély felzárkózása hat.

4. ábra: Az egy főre jutó GDP évi átlagos növekedési üteme a Kárpát-medence országaiban és magyarlakta régióiban, 2012–2017.

Alapadatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; az Ukrajn Statisztikai Hivatal adatai az évközepi valutaárfolyamok alapján átszámítva. A területi növekedési ütemek számításához az országos volumenindexek alapján a 2017. évi reálárra átszámított adatokat használtunk.

A különbségeket az elmaradottabb nagyrégiók leszakadása, illetve a fejlettebbek átlag fölötti dinamikája fokozhatja. A vizsgált régiók közül a legelmaradottabb Kárpátalja és Vajdaság sem a Kárpát-medence, sem az Európai Unió viszonylatában nem volt képes érdemben felzárkózni az elmúlt évtizedben. Vajdaságban csak nagyon szerény mértékű volt a növekedés, az orosz–ukrán konfliktus nyomán gerjedő ukrajnai recesszió pedig Kárpátalján különösen nagy visszaesést okozott. Vagyis Vajdaság és Kárpátalja esetében nemcsak az elmaradottság ténye, hanem a további leszakadásra utaló tendenciák is aggodalomra adnak okot. Ezzel szemben a Kárpát-medencei átlag fölött teljesítő Felvidéken és Magyarországon a gazdasági teljesítmény folyamatosan közeledik az unió átlagához.

Prosperitás a Felvidék magyarlakta kerületeiben

Az elmúlt évtized folyamatai alapján Felvidék magyarlakta kerületei – hasonlóan Szlovákia egészéhez – Kárpát-medencei viszonylatban a legsikeresebb régiók közé tartoznak. A gazdaság teljesítőképessége alapján csak az osztrák térségek előzik meg őket, ráadásul a különbség a vásárlóerő-paritás alapján már elenyésző, a foglalkoztatottság szintje alapján pedig itt a legjobb a helyzet. A változásokat megragadó indikátorok szerint a növekedés mértéke ugyan „csak” átlagos, de stabilnak tekinthető.

Az alapján is kedvező adatokat persze az is meghatározza, hogy a határon túli nagyrégiók között nincs másik, amelyik a fővárosi régiót is magában foglalná. Pozsony az egész térség értékeit fölfelé húzza, az északi és magyarlakta déli kerületek közötti különbségeket is nagyrészt ez magyarázza. Rendkívül fontos azonban itt is felhívni a figyelmet arra, hogy a szlovákiai kerületek területi kialakításának „sajátos” politikai gyakorlata elfedi azt a ténytet, hogy ezeknek a területegységeknek a valóban fejlett és sikeres részeit kivétel nélkül az államhatártól távolabb, északabbra fekvő kerületközpontok és közvetlen szomszédságuk képezik. A szlovák–magyar államhatár menti szűkebb sáv, a lokális magyar többségekkel bíró településhálózat meghatározó része – a legnyugatabbi, Pozsony közvetlen szomszédságában fekvő régiókat leszámítva (Somorja, Szcnc, Galánta és Dunaszerdahely szűkebb vonzáskörzetei) – e kerületek perifériájának számít. Összességében sajátos „kettőség” jellemzi tehát a felvidéki magyarlakta kerületeket: nagyrégiók szerinti összehasonlításban nagyon kedvező képet mutatnak; helyi szinten azonban ez a kedvező helyzet a Szlovákián belül túlnyomórészt a határmenti sávban élő, erősen fogyatkozó magyar népességnek legfeljebb a harmadát jellemezheti.

Felemelkedő Erdély

Románia területének 43%-át, lakosságának 34%-át, valamint a GDP 33%-át kitevő Erdély az ország gazdasági motorjának számít a főváros térsége mellett, hiszen a piacgazdaságra való áttérés kezdetétől itt regisztrálták a gazdaság legdinamikusabb növekedését a román történelmi régiók között.

Az egy főre jutó GDP az ezredfordulót követően az országos tendenciáknak megfelelően növekedett, a 2005-ös évet leszámítva mindvégig 5% feletti mértékben. A magas hozzáadott értéket előállító ipari és szolgáltatási szektor növekedése, a privatizációs folyamatok felgyorsulása és nem utolsósorban a zöldmezős beruházások révén a gazdaság éves növekedési üteme 2008-ra elérte a 7,1%-ot (országos szinten 7,4%-ot regisztráltak). A válság hatására persze az erdélyi gazdaság teljesítménye is törékenyebbé vált,¹⁶ de a következő években mérséklődött a gazdasági visszaesés. A 2012–2017 közötti periódusban az erdélyi megyék egy főre jutó GDP-jének éves növekedési üteme kismértékben meghaladta az 5%-os országos átlagot is. Ehhez hozzájárult az Erdélybe irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések átlagot meghaladó bővülése: míg 2010-ben a KMT-állomány 18%-a koncentráldott Erdélyben, addig 2017-re ez az arány 23%-ra növekedett (a főváros részesedése az utóbbi években csaknem változatlan maradt). A koronavírus okozta világjárvány újból megtörte a felfele ívelő gazdaságot, szakértői becslések szerint a visszaesés nagyságrendileg ugyanolyan mértékű lesz, mint a 2008–2009-es világválság idején.

Erdély gazdasági dinamikája nemcsak az országon belül, hanem a Kárpát-medence magyarlakta térségei között is kiemelkedő. A 2012–2017 közötti periódusban itt regisztráltak az egy főre jutó GDP évi átlagos növekedésének legmagasabb ütemét (5,2%), jelentősen meghaladva olyan fejlett gazdaságokat, mint a magyarországi (3,6%) vagy a felvidéki (2,7%). Azonban az EU-28 átlagához viszonyított egy főre jutó GDP Erdélyben (31%) még mindig a magyarlakta területek átlaga (38%) alatt marad. Mindenképpen öröndetes tény azonban Erdély évszázados távlatokban fennálló elmaradottságának enyhülése a Kárpát-medencén belül.

Bár a vizsgált időszakban Erdély gazdasági növekedése töretlen volt, a foglalkoztatottak számának alakulása nem követte e pozitív tendenciát, így jelentős leszakadás jellemző nemcsak az európai, de a Kárpát-medencei térségekhez viszonyítva is. A 2010–2019-es periódusban úgy a gazdaságilag aktív lakosság, mint a foglalkoztatott népesség aránya csak

16 Török, 2011. Régiók, i.m.

nagyon lassú ütemben növekedett, messze elmaradva a romániai átlagtól. E folyamat háttérben demográfiai és gazdasági tényezők állnak: egyrészt az elmúlt egy évtizedben jelentősen csökkent a munkavállalási korú (15–64 éves) népesség (országos szinten mintegy fél millióval, Erdélyben 200 ezer fővel), e fogyás mértéke (4%) nagyobb volt, mint a teljes erdélyi népességé (1%). Ehhez hozzájárult az előregedés és a migrációs veszteség, hiszen úgy Romániában, mint Erdélyben a 2010–2019-es időszakban háromszorosára növekedett a véglegesen elvándoroltak száma. Továbbá jelentős a mezőgazdasági önfoglalkoztatók aránya és tevékenységük mezőgazdasági túlsúlya, melyek többsége nem rendelkezik bejegyzett vállalkozással, így a hivatalos foglalkoztatási statisztikában sem jelennek meg; piaci kapcsolataik gyengék, szegénységi kockázatuk magas. A részmunkaidős foglalkoztatás sem elterjedt Erdélyben, ami szintén egyik összetevője az európai összehasonlításban is alacsony erdélyi foglalkoztatási szintnek. Az uniós országokban átlagosan 20% volt ez az arány, Romániában 7,5%, Erdélyben még ennél is kevesebb, alig 4% dolgozott részmunkaidőben. Ezzel magyarázható, hogy az erdélyi foglalkoztatási arány (50,3%) messze elmarad más Kárpát-medencei régiók hasonló mutatójától (53%). A foglalkoztatás és a gazdasági teljesítmény alakulása között feszülő ellentmondás arra utal, hogy a növekedés hatása nem „terült szét”, hanem esetleg fokozhatta a társadalmi vagy területi különbségeket.

Lemaradó Vajdaság

Vajdaság Jugoszlávia egyik legfejlettebb térsége volt az 1990 előtti időszakban, ám azt követően folyamatosan veszített előnyéből. Az 1990-es évtizedben a háborús konfliktusok okozta általános recesszió közepette különösen sújtotta az időszak kedvezőtlen gazdaságpolitikája is, ugyanis a makrogazdasági hatásokon kívül az újraelosztás egyenlőtlenségei, valamint egyes szerzők¹⁷ szerint a magyarlakta területek tudatos gazdasági elsorvasztása is hozzájárult a régió gazdaságának leépüléséhez. Ennek eredményeként az ezredfordulóra az 1990-es szint felére csökkent a régió GDP-je. A 2000-es évek konjunktúrája a Vajdaságban is érezte a hatását, ám a nagyvállalati struktúra összeomlását követően a privatizált vállalatokban megtörtént racionalizáció eredményeként a munkanélküliség rendkívül megnövekedett. A 2008. évi gazdasági világválság visszaesése után a stagnálás hosszú évekig eltartott. Vajdaságban 2012 és 2018 között az egy főre jutó GDP-növekedés az átlagosnál kisebb volt, ami egyben azt is jelenti, hogy a Szerbián belüli gazdasági súlya is enyhén csökkent, és az egy főre jutó GDP szintje az országos átlag alá került. A relatív pozícióvesztés elsősorban a Belgrádi régióhoz viszonyítva feltűnő,

17 Nagy Imre (szerk.): *Vajdaság*. MTA RKK – Dialóg Campus Kiadó: Pécs – Budapest, 2007.

amely a legfejlettebb makrorégió Szerbiában. Sőt, a tartomány relatív visszaesése hosszabb távon látszik igazán jól: míg 1990-ben és 2000-ben a Vajdaság termelte a szerb GDP harmadát, addig 2018-ban részesedése már csak 26% volt.

A Vajdaság még mindig a második legfejlettebb régió Szerbiában, főbb gazdasági mutatói (GDP/fő, foglalkoztatottság, termelékenység), csakúgy, mint a humánfejlettségi mutató az országos átlag körül mozognak.¹⁸ Két makrogazdasági mutatóban azonban kiemelkedően teljesít: az ország exportjának egyharmada származik a Vajdaságból, valamint messze a legtöbb (53%) külföldi működőtőke érkezik ide.¹⁹ A munkanélküliségi ráta is kedvezőbb az országos átlagnál.

A Vajdaság a Kárpát-medence többi régiójához képest gazdaságilag alulteljesít, csak Kárpátalját előzi meg. 2017-ben az egy főre jutó GDP értéke a szomszédos magyar, horvát és erdélyi térségek értékének csak 55–60%-a, a különbség csak Vukovár-Szerém megyéhez képest kisebb ennél. Ráadásul a Vajdaság gazdasági dinamikája jóval elmarad a magyarországi és erdélyi területekhez képest, azaz a különbség jelentősen nőtt 2012-höz viszonyítva, míg az említett horvátországi megyékhez képest nem változott. A GDP alakulásával szemben a foglalkoztatás dinamikája kiemelkedő a Kárpát-medencén belül. 2013 és 2019 között az aktivitási ráta 5,4, a foglalkoztatási ráta 12 százalékponttal nőtt, a munkanélküliségi ráta pedig 15 százalékponttal csökkent. Fontos azonban megjegyezni, hogy a kiinduló értékek rendkívül kedvezőtlenek voltak, és a pozitív elmozdulás ellenére a Vajdaság foglalkoztatási mutatói még mindig a legalacsonyabbak közé tartoznak a Kárpát-medencében.

A régióon belüli kedvezőtlen pozíció hátterében főként a piacgazdasági átalakulás elhúzódása, a korábbi restriktív gazdaságpolitika, a beruházások elmaradása okozta elavult technológiai színvonal, a piacvesztés, a termékek alacsony versenyképessége, a vállalatok eladósodottsága, a szakember-elvándorlás és az elosztás-központúság állnak.²⁰ Ugyanakkor a gazdasági szerkezet átalakulása jelentős: míg a 2000-es évek elején a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből 20–25% körül mozgott, addig napjainkban mindössze 10–15%. Ezzel párhuzamosan a szolgáltatások részesedése elérte az 50%-ot.

18 Pál Ágnes – Takács Zoltán: A Vajdaság társadalmi-gazdasági helyzetének változásai és regionális sajátosságai napjainkban. *Közép-Európai Közlemények*, 2011. 4 (3–4). 156–165.

19 Rikalović, Gojko – Molnar, Dejan: Regional Performances of the Serbian Economy in the Context of EU Cohesion Policy. *Ekonomski vidici*, 2020. 25 (1–2). 129–150.

20 Nagy – Takács – Újhelyi, 2015. A vajdasági magyar közösségek, i.m.

Válságok sújtotta Kárpátalja

Kárpátalja a vizsgált Kárpát-medencei térségek között a legelmaradottabb régiónak számít, és az elmúlt évtizedben lemaradása csak tovább fokozódott. Az egy főre jutó GDP 2017-ben az uniós átlag csupán 4%-át(!), a Kárpát-medence átlagának tizedét érte el, és a térségben egyedülálló módon itt csökkent a kibocsátás 2012 és 2017 között. A vizsgált Kárpát-medencei régiók sorában csaknem minden gazdasági mutató tekintetében jelentős lemaradásban van; így a munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatási arány alapján is az utolsók között szerepel.

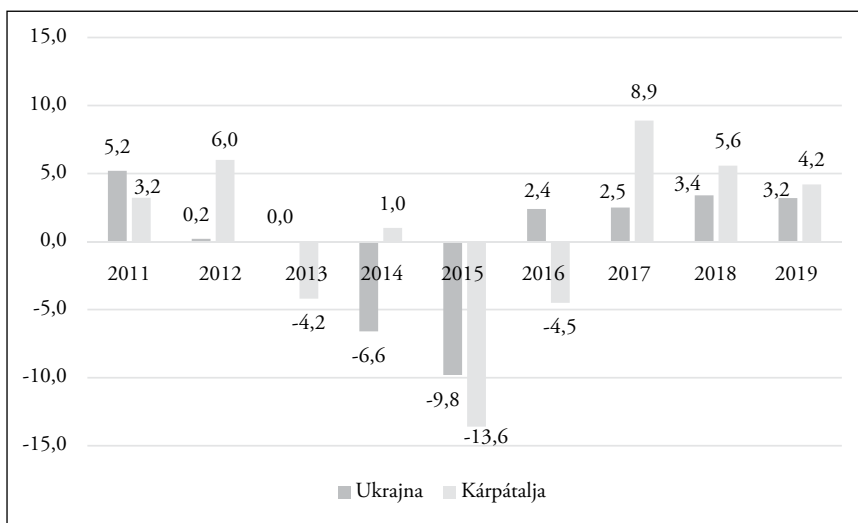
A Szovjetunió széthullása és az azt követő válsághullám Kárpátalján jelentős gazdasági visszaesést eredményezett. A kilencvenes években – kedvező földrajzi elhelyezkedése és természeti adottságai ellenére – a politikai és jogi bizonytalanságok, valamint a nyereszke-
dések távol tartották a befektetőket.²¹ A 2000-es évek általános gazdasági fellendülésével azonban számos hazai vállalkozás alakult, és külföldi befektetés is érkezett a megyébe, főként a Kárpátaljai Szabad Gazdasági Övezet (KSZGÖ) által nyújtott vám- és adókedvez-
ményeknek köszönhetően. Noha a legtöbb külföldi cég barnamezős beruházásként érke-
zett Kárpátaljára, megjelenésük nemcsak infrastrukturális fejlesztésekkel járt, de munka-
helyeket is teremtett a megyében.

A 2008-ban bekövetkezett gazdasági világválság azonban erőteljesen visszavetette a me-
gye gazdaságának egészét, legnagyobb mértékben azokat az iparágakat érintve, melyek a
korábbi fejlődés alapját képezték: az exportorientált termékek előállítását (elsősorban a gép-
gyártás és a feldolgozóipar ágazataiban). 2010-ben némileg fellendült a gazdasági termelés,
és a külföldi befektetők újra érdeklődtek Kárpátalja iránt.²² A 2014-ben kezdődő orosz–uk-
rán háborús konfliktus nyomán azonban újabb kedvezőtlen időszak vette kezdetét. 2014-
ben a GDP 7%-ot, 2015-ben pedig csaknem 10%-ot zuhant. Noha azóta ezek a trendek
valamelyest mérséklődtek ugyan, de még mindig negatív tendenciák figyelhetők meg.

A megye GDP-jének növekedése trendjeiben megegyezik az országgal, ám annál jóval
nagyobb a változások amplitúdója.

21 Kovály Katalin: „A mai világban minden a kapcsolatokon, az ismeretségen múlik”: Külföldi befektetők telephelyválasztási döntéseinek jellemzői Kárpátalján az informális etnikai kapcsolatok tükrében. *Tér és Társadalom*, 2018. 33 (1). 77–96.

22 Hires-László Kornélia: Megélni? Túlélni? Jól élni? Megélhetési stratégiák a kárpátaljai Beregszászi járásban. In: Letenyei László – Tamáska Máté (szerk.): *Szociográfia – Kárpát-medencei körkép: Tanulmánykö-
tet*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2018. 53–69.

5. ábra: Ukrajna és Kárpátalja GDP-jének éves növekedése (%), 2011–2019.

Forrás: IMF 2020

Kárpátalja Ukrajnán belül periférikus területnek számít, mind földrajzi, mind gazdasági, mind politikai szempontból.²³ A Kijevtől való földrajzi távolság, az eltérő fejlődéstörténet mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ukrán központi hatalom csekély figyelmet fordítson a térség fejlesztésére. Gazdasági mutatóit illetően mindig is az egyik legelmaradottabb régió volt a független Ukrajnán belül, ami így van ma is. Ennek egyik oka, hogy területének kétharmada hegyvidék, ahol alacsony a népességszám, elenyésző a mezőgazdasági tevékenység és az ipari hasznosulás sem számottevő; a megye gazdasági potenciálja erősen korlátozott. Az egy főre jutó GDP pedig az országos átlag alig fele. 2019-ben a társadalmi-gazdasági fejlettsége alapján az utolsó előtti helyen végzett az ország 24 megyéjéből és a fővárosból álló rangsorban; csupán a háborúval sújtott luhanszki területet előzte meg. A gazdasági hatékonysága alapján az utolsó, az infrastruktúra fejlettségi szintje alapján a 24., míg munkaerőpiaci hatékonysága alapján a 22. helyen szerepelt az említett rangsorban.²⁴

Kárpátalja országon belüli gazdasági súlya is csekély. Az elmúlt évtizedben Ukrajna GDP-jének átlagosan mindössze 1,4–1,5%-át adta, az ipari termelésből 2019-ben mindösszesen 1%-kal vette ki a részét, ami a negyedik legrosszabb mutatónak számított az országban. A külkereskedelmet illetően sem tartozik az élmezőnybe: az ukrán export 3%-a, míg az import csupán 2,4%-a bonyolódott Kárpátalján. Az Ukrajnába érkező külföldi

23 Jordan, P. – Klemencic, M.: Transcarpathia—Bridgehead or Periphery? *Eurasian Geography and Economics*, 2003. 46. (7). 497–513.

24 Ukrajna Közösségek és Területek Fejlesztési Minisztériuma: Letöltés helye: www.minregion.gov.ua; letöltés ideje: 2020. 12. 15.

befektetések alapján azonban Kárpátalja évek óta a középmezőnyt képviseli (2019-ben a 13. helyen állt) az ukrán megyék között.²⁵ Noha Magyarország tradicionálisan Kárpátalja egyik legfőbb külkereskedelmi partnere – vele bonyolódik a legnagyobb áruforgalom, a külföldi vállalkozások számát tekintve pedig évtizedek óta listavezetőként szerepel – az ukrán megyébe befektetett tőkemennyiségből 2019-ben csupán 3,5%-kal részesedett. Mindez arra enged következtetni, hogy a magyar tőketulajdonban lévő cégeknél a kis- és középvállalkozások dominálnak.²⁶

Ami a munkanélküliséget illeti, 2020 első felében Kárpátalján a munkanélküliségi ráta a munkaképes korúak között a hivatalos ILO-adatok alapján 9,7%-ot tett ki, ami közepesnek mondható az ország többi megyéjéhez képest. Ez a trend nemigen változott az elmúlt 10 év során. Az adatok értékelésénél azonban érdemes figyelembe venni, hogy Kárpátalján (csakúgy, mint egész Ukrajnában) elsősorban a rejtett munkanélküliség a fő probléma, ugyanis a legóvatosabb becslések szerint is a munkanélküliek aránya a fentebb említett érték akár három-négyszerese is lehet. Fontos kiemelni azt is, hogy Kárpátalján egyszerre van jelen a munkanélküliség és a munkaerőhiány. A megélhetés nehézsége, a kilátástalanság, valamint a határ közelsége tovább erősítette egyrészt az informális gazdasági tevékenységek súlyát,²⁷ másrészt az egyébként is aktív migrációs hajlandósággal bíró kárpátaljaiak kivándorlási trendjeit, egyre többen vállalnak munkát külföldön. Az elvándorlás következtében pedig súlyos munkaerőpiaci helyzet alakult ki a térségben, csaknem minden ágazat komoly munkaerőhiánnyal küzd az oktatástól kezdve az egészségügyön át a különböző iparágakig.²⁸

A kibontakozó trendek alapján tehát úgy tűnik, hogy Kárpátaljának számos nehézséggel kell szembenéznie a jövőben is. Az ukrán régió gazdasági felzárkózása a szomszédos európai uniós országokhoz még nagyon távolinak tűnik.

25 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 2020.

26 Kovály, 2019. Az etnikai kapcsolati tőke, i.m.

27 Borbély Sándor: A diszfunkcionális ukrán nemzetállam informális alapjai – globális életvezetési stratégiák Kárpátalján a rendszerváltás után. *Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve*, 2019. 36. 191–226.

28 Kovály – Eröss – Tátrai, 2017. „Hát megpróbálunk küzdeni”, i.m.

Összegzés helyett: a 21. század változásai történelmi perspektívából

A Kárpát-medencén belül fellelhető területi különbségek a múltban gyökereznek, és a társadalmi-gazdasági fejlettség regionális különbségei nemcsak léteznek, de stabilnak is tekinthetők. E megállapítást több értékes kutatás is alátámasztja,²⁹ melyek a 100–150 évvel ezelőtti területi mintázatok azonosítására, a fejlettségi térszerkezet, a modernizáció városi gócinak, régióinak megragadására készültek. Így Beluszky 2001-es kutatásában³⁰ a történelmi Magyarország régióit aszerint osztotta fel, hogy mely területek tartoznak a leggyorsabban fejlődő régiók, illetve városok közé. A Demeter és Szulovszky³¹ (2018) által szerkesztett *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon* c. kötet több szerző munkáját foglalja egységes keretbe, amiben megkísérelték feltérképezni a régiós különbségeket a dualizmus kori Magyarországon, más-más módszertannal és megközelítéssel. Ahogy azt Szulovszky is kiemeli a zárszóban,³² a különböző metodikák, különböző léptékű és mutatószámú megközelítések³³ igen hasonló eredményre jutottak a kutatók, így megerősítve egymás állításait, következtetéseit.

A legfrissebb adatok, illetve a 21. század területi folyamatainak elemzése alapján az elmúlt 110 év tehát gyökeres változást nem hozott sem a kelet-nyugat lejtő, sem a centrum-periféria megosztottság mentén; a térszerkezet nagyon lassan változik. A módosulások azonosítása komolyabb kutatómunkát igényelne, annyi azonban a nagyrégiók szintjére vonatkozóan megállapítható, hogy

- a nyugat-európai centrumtérseghöz legközelebb fekvő nyugat-dunántúli és nyugat-felvidéki térségek fejlődése zavartalan, évszázados előnye máig tart;
- a legelmaradottabb térségek a Kárpát-medence keleti és északkeleti részén találhatóak, az évszázados lemaradás Kárpátalja vonatkozásában éleződött ki;

29 Például Demeter Gábor települési szintű kutatása: Demeter Gábor: Estimating regional inequalities in the Carpathian Basin – Historical origins and recent outcomes (1880–2010). *Regional Statistics*, 2020. 10 (1). 23–59.

30 Beluszky Pál: *A Nagyalföld történelmi földrajza*. Dialóg Campus Kiadó: Budapest – Pécs, 2001.

31 Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke: Budapest – Debrecen, 2018.

32 Szulovszky János: Zárszó. In: Demeter – Szulovszky, 2018. *Területi egyenlőtlenségek nyomában*, i.m. 335–338.

33 Péntes János: Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon. Összehasonlító módszertani vizsgálat. In: Demeter – Szulovszky, 2018. *Területi egyenlőtlenségek nyomában*, i.m. 85–116.; Szilágyi Zsolt: A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910). A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldása, az eredmények kontextualizálási kísérlete. In: Demeter – Szulovszky, 2018. *Területi egyenlőtlenségek nyomában*, i.m. 47–85.

- az aktuálisan, vagyis a 2010-es években adatokkal is alátámasztható területi folyamatok közül Erdély potenciális felemelkedése ad okot kiemelt figyelemre.
- A térszerkezet alakulásában, térségek, illetve városok relatív pozíciójának változásában a történeti meghatározottság mellett az államhatárok szerepe, az egyes országok makrogazdasági folyamatai meghatározóak.

A fenti megállapítások persze elnagyoltak, hiszen a cikkünkben eddig bemutatott régiós lépték jelentős területi és települési különbségeket fedhet el. Ezek jelentősége pedig épp a történelmi léptékben „trendtörő” Erdélyben lehet a legnagyobb. Cikkünk következő részében arra is keressük majd a választ, hogy a makroszintű aggregátumok vizsgálatából fakadó következtetéseink megerősíthetők-e az alacsonyabb térségi szinteken, léptékváltás után.